

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تروریسم
ابعاد مکانی و بازتاب‌های جهانی

دکتر جواد اطاعت
علی‌اکبر دبیری

۱۳۹۵

تقدیم به قربانیان تروریسم در سراسر دنیا؛ ملت‌ها و انسان‌هایی که
این پدیدهٔ شوم، زندگی آنان را به تباهی کشانده است.
این کتاب گامی است در جهت روشنگری و شناخت ابعاد گوناگون
یکی از بزرگ‌ترین و ویران‌کننده‌ترین چالش‌های تمدن بشری.
باشد که پرتویی از این روشنایی چهرهٔ ضدانسانی تروریسم را برای
وجدان‌های بیدار و جستجوگران حقیقت آشکار کند. به امید دنیایی
به دور از خشونت و ترور.

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	یازده
فصل اول: تعاریف، مفاهیم و نظریه‌های تبیین‌کننده تروریسم.....	۱
مدخل.....	۱
۱.۱. تعاریف تروریسم.....	۱
۲.۱. آنچه در تعریف تروریسم حل‌نشده باقی مانده است!.....	۸
۳.۱. لزوم ارائه تعریفی بین‌المللی از تروریسم.....	۱۰
۴.۱. چهار اصل اساسی در تعریف تروریسم.....	۱۱
۵.۱. نظریه‌ها و رویکردهای تبیین‌کننده تروریسم.....	۱۴
۱.۵.۱. نظریه محرومیت نسبی و تروریسم.....	۱۵
۲.۵.۱. نظریه انتخاب عقلانی و تروریسم.....	۱۸
۳.۵.۱. نظریه سرایت از تروریسم.....	۲۲
۴.۵.۱. نظریه یادگیری اجتماعی و تروریسم.....	۲۷
۵.۵.۱. نظریه عمل جمعی و تروریسم.....	۲۸
۶.۵.۱. نظریه هویت و تروریسم.....	۲۹
۷.۵.۱. نظریه برخورد تمدن‌ها و تروریسم.....	۳۲
۸.۵.۱. نظریه بوم‌شناسی تروریسم.....	۳۴
۹.۵.۱. تبیین روان‌شناختی تروریسم.....	۳۶
۱۰.۵.۱. جهانی‌شدن و تروریسم.....	۳۸
۱۱.۵.۱. ایدئولوژی و تروریسم.....	۴۰
۱۲.۵.۱. ویژگی‌های نظام بین‌الملل و تروریسم.....	۴۳
۱۳.۵.۱. جغرافیای تروریسم.....	۴۳
فصل دوم: تاریخچه و ویژگی‌های تروریسم.....	۴۵
مدخل.....	۴۵
۱.۲. تاریخچه تروریسم.....	۴۶
۱.۱.۲. تروریسم در دوران باستان.....	۴۶
۲.۱.۲. تروریسم در دوران مدرن.....	۴۸
۳.۱.۲. چهار موج تروریسم مدرن.....	۴۹

۴۹	الف) موج آنارشیستی
۵۰	ب) موج ضداستعماری
۵۳	ج) موج کمونیستی
۵۴	د) موج مذهبی
۵۷	۴.۱.۲. تروریسم در طول جنگ سرد
۶۰	۵.۱.۲. تروریسم بعد از جنگ سرد
۶۳	فصل سوم: انواع (تیپولوژی) تروریسم و حملات تروریستی
۶۳	مدخل
۶۳	۱.۱.۳. تروریسم براساس بازیگران
۶۴	۱.۱.۳. تروریسم دولتی
۶۹	۲.۱.۳. تروریسم غیردولتی
۷۰	۲.۲.۳. تروریسم براساس مقیاس جغرافیایی عملکرد
۷۱	۱.۲.۳. تروریسم داخلی (ملی)
۷۲	۲.۲.۳. تروریسم منطقه‌ای
۷۵	۳.۲.۳. تروریسم جهانی (تروریسم جدید/ فراسرزمینی)
۷۸	۳.۳. تروریسم براساس ابزار و روش‌های مورد استفاده
۷۸	۱.۳.۳. تروریسم متعارف
۸۱	۲.۳.۳. تروریسم نامتعارف
۸۱	الف) تروریسم شیمیایی
۸۳	ب) بیوتروریسم
۸۷	ج) تروریسم هسته‌ای
۸۹	د) سایبرتروریسم
۹۳	ه) تروریسم انتحاری
۹۸	و) تروریسم دریایی
۱۰۱	ز) تروریسم جنسی
۱۰۲	۴.۳. تروریسم براساس اهداف سیاسی
۱۰۲	۱.۴.۳. تروریسم تجزیه‌طلب یا ملی‌گرا
۱۰۳	۲.۴.۳. تروریسم مذهبی
۱۰۴	۳.۴.۳. تروریسم جناح چپ یا راست افراطی
۱۰۴	۵.۳. تروریسم براساس ساختار سازمانی
۱۰۶	۱.۵.۳. ساختار سلسله‌مراتبی
۱۰۶	۲.۵.۳. ساختار شبکه‌ای

۱۱۰.....	۳.۵.۳. سازمان تلماسه‌ای
۱۱۱.....	۶.۳. «القاعده»: تروریسمی جهانی با کدام ساختار سازمانی؟!
۱۱۷.....	فصل چهارم: ابعاد مکانی- فضایی تروریسم.....
۱۱۷.....	مدخل
۱۱۷.....	۱.۴. مطالعات جغرافیایی تروریسم
۱۱۸.....	۲.۴. ابعاد مکانی- فضایی تروریسم
۱۱۸.....	۱.۲.۴. کانون‌های جغرافیایی تروریسم (تروریسم در چه فضاهایی شکل می‌گیرد؟)
۱۲۲.....	الف) حکومت‌های ورشکسته و فضاهای مهارنشده
۱۲۵.....	ب) بی‌عدالتی فضایی (محور- حاشیه)
۱۲۸.....	ج) فرقه‌گرایی مذهبی و قوم‌گرایی افراطی
۱۳۰.....	۲.۲.۴. مکان‌های مورد حمله تروریست‌ها (تروریست‌ها چه مکان‌هایی را هدف قرار می‌دهند؟)
۱۳۶.....	۳.۲.۴. سرزمین‌گرایی و سازماندهی فضا (هدف سرزمینی تروریست‌ها چیست؟)
۱۴۰.....	۴.۲.۴. مقیاس فضایی و محدوده جغرافیایی عملکرد (تروریست‌ها در چه مقیاس فضایی‌ای عمل می‌کنند؟).....
۱۴۰.....	۵.۲.۴. روش‌ها و تکنیک‌های جغرافیایی مورد استفاده تروریست‌ها (تروریست‌ها چه استفاده‌ای از مکان‌ها و فضاهای جغرافیایی می‌کنند؟).....
۱۴۰.....	۶.۲.۴. بازتاب‌های فضایی و ژئوپلیتیکی حملات تروریستی (حملات تروریستی چه پیامدهای فضایی و ژئوپلیتیکی به دنبال دارد؟).....
۱۴۳.....
۱۴۵.....	فصل پنجم: تروریسم در مناطق و کشورهای گوناگون جهان.....
۱۴۵.....	مدخل
۱۴۵.....	۱.۵. تروریسم در جنوب آسیا.....
۱۴۵.....	۱.۱.۵. پاکستان
۱۴۹.....	طبقه‌بندی گروه‌های تروریستی در پاکستان
۱۵۵.....	۲.۱.۵. افغانستان
۱۵۸.....	۳.۱.۵. هند
۱۶۰.....	۴.۱.۵. بنگلادش
۱۶۲.....	۵.۱.۵. میانمار (برمه)
۱۶۳.....	۲.۵. تروریسم در جنوب غرب آسیا.....
۱۶۶.....	۱.۲.۵. دولت اسلامی عراق و شام (داعش).....
۱۶۸.....	۲.۲.۵. جبهه النصره
۱۷۰.....	۳.۵. تروریسم در آسیای مرکزی، قفقاز و روسیه

۱۷۶.....	۴.۵. تروریسم در جنوب شرق آسیا.....
۱۸۱.....	۵.۵. تروریسم در آفریقا.....
۱۸۸.....	۶.۵. تروریسم در اروپا.....
۱۹۰.....	۷.۵. تروریسم در امریکا.....
۱۹۳.....	فصل ششم: تحلیل زمانی- مکانی حملات تروریستی در ایران.....
۱۹۳.....	مدخل.....
۱۹۳.....	۱.۶. حملات تروریستی در ایران.....
۱۹۶.....	۲.۶. تحلیل زمانی حملات تروریستی در ایران (۹۲-۱۳۵۷).....
۱۹۸.....	۳.۶. الگوی فضایی- مکانی حملات تروریستی در ایران.....
۲۰۱.....	۴.۶. تحلیل مکانی- فضایی تروریسم حاشیه‌ای (جدایی طلب) در ایران.....
۲۰۲.....	۱.۴.۶. بنیادهای زیستی ضعیف.....
۲۰۳.....	۲.۴.۶. توپوگرافی و عوارض جغرافیایی گسترده.....
۲۰۴.....	۳.۴.۶. انزوای جغرافیایی و دوری از مرکز سیاسی حکومت.....
۲۰۶.....	۴.۴.۶. توسعه نامتوازن منطقه‌ای.....
۲۰۷.....	۵.۴.۶. تفاوت قومی- مذهبی با حکومت مرکزی.....
۲۰۹.....	۶.۴.۶. نظام قبیله‌ای و پیوند قومی- مذهبی با آن سوی مرز.....
۲۱۰.....	۷.۴.۶. مرزی بودن.....
۲۱۰.....	۸.۴.۶. ویژگی‌های ژئوپلیتیکی مؤثر در شکل‌گیری گروهک‌های تروریستی در نواحی حاشیه‌ای کشور.....
۲۱۱.....	الف) دخالت قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای.....
۲۱۲.....	ب) ویژگی‌های کشورهای همسایه (افغانستان، پاکستان و عراق).....
۲۱۳.....	ج) ژئوپلیتیک مواد مخدر.....
۲۱۵.....	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
۲۲۱.....	کتابنامه.....
۲۳۹.....	واژه‌نامه فارسی- انگلیسی.....
۲۴۳.....	واژه‌نامه انگلیسی- فارسی.....
۲۴۷.....	نمایه.....

پیشگفتار

ترور و تروریسم همراه با بحران‌های زیست‌محیطی و گسترش بیماری‌های واگیر، سه چالش اساسی جهان به‌شمار می‌آیند که در هزاره سوم میلادی، بیش از هر دوره دیگری در تاریخ به آنها توجه شده است. امروزه گروه‌ها و سازمان‌های تروریستی با ابزارها و روش‌های جدید، حملات مرگباری علیه شهروندان برخی کشورهای جهان برنامه‌ریزی و عمل می‌کنند. این درحالی است که قدرت‌یابی این گروه‌ها آن‌ها را به بازیگران سیاسی و به ابزار برخی از دولت‌ها در نظام بین‌الملل تبدیل کرده است. این امر، در کنار ماهیت و کاربرد سیاسی، تعدد و پیچیدگی مصادیق، نزدیکی به دیگر فعالیت‌های خشونت‌آمیز سیاسی و غیره، مانع دستیابی به اجماع بین‌المللی برای تعریف تروریسم شده است. پیچیدگی پدیده تروریسم متخصصان رشته‌های علوم انسانی را بر آن داشته است تا دلایل شکل‌گیری، ویژگی‌ها و مفاهیم مرتبط با آن را با نظریه‌ها و رویکردهای مختلف تبیین و تشریح کنند. در این میان، پژوهشگران حوزه‌های مطالعاتی علوم سیاسی، روابط بین‌الملل و جغرافیای سیاسی ابعاد مکانی-فضایی تروریسم و حملات تروریستی را، به‌منزله پدیده‌ای سیاسی، ارزیابی و تشریح می‌کنند.

موضوعات و مسائلی مانند مکان‌ها و فضاهای فعالیت تروریست‌ها، اهداف سرزمینی، مکان‌های مورد حمله، چگونگی گسترش مکانی، مقیاس جغرافیایی عملکرد، بازتاب‌های فضایی و ژئوپلیتیکی حملات تروریستی از مواردی است که متخصصان جغرافیای سیاسی باید شناسایی، الگویی و تشریح کنند. با وجود این، مطالعات موجود در مورد تروریسم بسیار اندک، موردی و بدون چارچوب مشخصی است.

این کتاب با هدف شناسایی ابعاد مکانی-فضایی تروریسم و تشریح و تدوین چارچوبی مشخص برای مطالعات جغرافیایی تروریسم نوشته شده و شامل شش فصل به شرح زیر است:

در فصل اول مهم‌ترین تعاریف و نظریه‌های تبیین‌کننده تروریسم از سوی دولت‌ها، سازمان‌ها، متخصصان دانشگاهی و کارشناسان امنیتی تشریح و ارزیابی شده و در ادامه تعریفی که مبنای موضوع این کتاب بوده ارائه شده است.

فصل دوم به تاریخچه تروریسم از دوران باستان تا دوران مدرن اختصاص دارد و ویژگی‌های هر دوره در آن مطالعه شده است.

در فصل سوم انواع (تیپولوژی) و گونه‌های تروریسم براساس بازیگران، مقیاس جغرافیایی، ابزار و روش‌های مورد استفاده، اهداف سیاسی و ساختار سازمانی طبقه‌بندی و تشریح شده‌اند. در فصل چهارم ابعاد مکانی- فضایی تروریسم، شامل کانون‌های جغرافیایی، شکل‌گیری و فعالیت تروریست‌ها، مکان‌های مورد حمله، مقیاس جغرافیایی عملکرد، ابزارها و روش‌های جغرافیای کاربردی و بازتاب‌های فضایی و ژئوپلیتیکی حملات تروریستی را تبیین و تحلیل کرده‌ایم.

در فصل پنجم مناطق و کشورهای اصلی درگیر با مسئله تروریسم و ویژگی‌ها و شرایط هر منطقه و نوع تروریسم موجود در آن‌ها ارزیابی شده است.

فصل ششم این کتاب به تحلیل زمانی- مکانی حملات تروریستی در ایران پرداخته و در آن تلاش شده است، الگوی مکانی حملات تروریستی، براساس نوع گروه‌های تروریستی و محدوده جغرافیایی فعالیت آن‌ها، شناسایی و تحلیل شود. در نهایت نیز، ویژگی‌ها و شرایط مکان‌ها و فضاهایی که گروه‌های تروریستی در آن‌ها فعالیت بیشتری دارند، بررسی شده است و سپس از پژوهش حاضر جمع‌بندی و نتیجه‌گیری کرده‌ایم.

مطالعه این اثر به علاقه‌مندان، مسئولان اطلاعاتی، امنیتی، همچنین پژوهشگران و دانشجویان رشته‌های علوم سیاسی، روابط بین‌الملل و جغرافیای سیاسی توصیه می‌شود. امید آنکه این تلاش در فهم پدیده مخرب تروریسم در عصر حاضر مؤثر باشد.

جواد اطاعت

علی‌اکبر دبیری

تابستان ۱۳۹۵

فصل اول

تعاریف، مفاهیم و نظریه‌های تبیین‌کننده تروریسم

مدخل

عواملی مانند تشدید حملات تروریستی، افزایش قربانیان آن و قدرت‌گیری گروه‌های افراطی در چند دهه اخیر باعث شده است موضوع تروریسم و راه‌های مبارزه با آن در دستور کار نهادهای بین‌المللی و دولت‌ها قرار بگیرد. این درحالی است که به دلیل ماهیت سیاسی، تعدد مصادیق و منافع برخی از دولت‌ها تاکنون هیچ تعریف مورد اجماع بین‌المللی درباره این پدیده شکل نگرفته است. در محیط‌های علمی و دانشگاهی نیز بسیاری از محققان و نویسندگان تلاش کرده‌اند این پدیده را تعریف و شکل‌گیری و رشد آن را با نظریه‌ها و رویکردهای مختلف توضیح دهند و بیان کنند. در این میان، محققان علوم انسانی در رشته‌های مختلف از جمله علوم سیاسی، جامعه‌شناسی، علوم اجتماعی، روان‌شناسی و حتی جغرافیا با مدنظر قرار دادن جنبه‌های خاصی از مبحث تروریسم و با استفاده از نظریه‌ها و رویکردهای موجود، دلایل شکل‌گیری و گسترش آن را تحلیل کرده‌اند. در ادامه مهم‌ترین این تعاریف‌ها، نظریه‌ها و رویکردها به شکل مختصر تشریح شده است.

۱.۱. تعاریف تروریسم

واژه‌های ترور و تروریسم بی‌تردید اصطلاحاتی سیاسی محسوب می‌شوند و به‌کارگیری این واژه‌ها برای خشونت‌ها و حوادثی که با اهداف غیرسیاسی رخ می‌دهد، نادرست است. تروریسم از واژه فرانسوی *terreur* گرفته شده که به معنای «وحشت» و «ترس» است. این اصطلاح در فرانسه به اصل حکومت وحشت و فشار و به شیوه‌ای اطلاق می‌شد که مدافع قتل‌های سیاسی و ترور بود (Linton, 2011, 2). در زبان فارسی برای آن معادل‌یابی نشده است، اگرچه برخی از پژوهشگران ایرانی از واژه «هراس‌پروری» استفاده می‌کنند. مطابق لغت‌نامه دهخدا، ترور در

زبان فارسی به معنای «قتل سیاسی به وسیلهٔ اسلحه» معنا شده است (لغت‌نامهٔ دهخدا، ج ۵، ذیل «ترور»). برخلاف زبان فارسی، در زبان عربی برای واژهٔ تروریسم معادل‌سنجی شده و کلمهٔ «الإرهاب» برای آن به کار رفته است. در واژهٔ «الإرهاب» معنای «خوف و فزع» یا «رعب و تهدید ناشی از زور، خشونت و سختگیری» وجود دارد (ابن‌منظور، ۱۴۰۸ ق، ۴۳۶). با وجود این، تروریسم از واژه‌های مبهم در عرصهٔ بین‌المللی است که به علت پیچیدگی مفهوم و مصادیقش، با نوعی بحران معنا در تعریف و تحدید قلمرو مواجه است. این اصطلاح از جملهٔ واژگانی است که افراد و سازمان‌های دولتی و غیردولتی مکرر استفاده می‌کنند اما هر یک برداشت‌های خاص خود را از آن دارند که در بسیاری موارد متفاوت از برداشت دیگران است. در برخی از تعریف‌ها بر سازمان‌های تروریستی و نحوهٔ عملکردشان، در برخی دیگر بر انگیزه‌های آن‌ها و در تعدادی بر خود تروریست‌ها تأکید می‌شود. بدین ترتیب، برخی از موضوعات در تعریف آن حل‌نشده باقی مانده است. بنابراین، مشکل تعریف این اصطلاح هنوز هم پابرجاست و تروریسم یکی از مناقشه‌انگیزترین واژه‌ها در مقام تعریف است (پورسعید، ۱۳۸۸، ۱۴۷). والتر لاکوئر^۱ معتقد است تعریف جامع از تروریسم وجود ندارد و در آیندهٔ نزدیک هم به دست نخواهد آمد. جفری سیمون^۲، پس از جمع‌آوری تعاریف مختلف، اعلام کرد دست‌کم ۲۱۲ تعریف وجود دارد که در سراسر جهان استفاده می‌شود. از این تعداد، ۹۰ مورد آن‌ها از سوی حکومت‌ها و دیگر نهادها به کار گرفته می‌شود (Spencer, 2006, 3). حتی تلاش‌های اولیهٔ جامعهٔ ملل در ابتدای دههٔ ۳۰ میلادی برای تعریف این مفهوم و اقدام مشابه مجمع عمومی سازمان ملل متحد، به دلیل نظرهای گوناگون برخاسته از موقعیت‌های مختلف فرهنگی و اقتصادی و سیاسی، تاکنون ناکام مانده است (سیمبر، ۱۳۸۵، ۱۵۲).

اگرچه هنوز در ادبیات سازمان ملل تعریف جامعی از واژهٔ تروریسم و مصادیق آن ارائه نشده است که بیشتر کشورهای عضو این سازمان در مورد آن اتفاق نظر داشته باشند و دولت‌های عضو نتوانستند در مورد تعریف آن و فعالیت تروریستی به اجماع برسند (بزرگمهری، ۱۳۸۸، ۲۷)، اما در اسناد مصوب مجمع عمومی سازمان ملل متحد شاهد تعریف‌هایی از این واژه و مصادیق آن هستیم. به طور مثال، مادهٔ ۵ «کنوانسیون بین‌المللی مقابله با بمب‌گذاری‌های تروریستی» مصوب سال ۱۹۹۸ فعالیت تروریستی را اقداماتی جنایی می‌داند که قصد آن ایجاد وحشت در عموم مردم و یا گروه خاصی است و اعلام می‌کند که این دسته اعمال را در هیچ شرایطی،

1. Walter Liqueur

2. Jeffery Simon

فصل اول: تعاریف، مفاهیم و نظریه‌های تبیین‌کننده تروریسم ۳

حتی ملاحظیات سیاسی، قومی-نژادی، فلسفی، ایدئولوژیکی، سیاسی و یا موارد مشابه، نمی‌توان توجیه کرد (Convention, 1998 International). همچنین، در قطعنامه مجمع عمومی شماره ۵۴/۱۱ مصوب دوم فوریه ۲۰۰۰ در پاراگراف دوم، این اصطلاح اقداماتی جنایی تعریف شده است که به قصد ایجاد وحشت در عموم مردم و یا گروه خاصی از آنها با اغراض سیاسی صورت می‌گیرد (Koechler, 2002). در این تعریف‌ها، فعالیت تروریستی سه ویژگی دارد: جنایی، ایجاد وحشت و نیات سیاسی.

کنوانسیون سازمان کنفرانس اسلامی نیز در جولای ۱۹۹۹ در زمینه مبارزه با تروریسم بین‌المللی، در قسمت تعاریف و کلیات، به تعریف این واژه و جرم تروریستی می‌پردازد. در این رابطه، تروریسم به معنای هر اقدام خشونت‌بار و یا خطرآفرین با هر نیت و انگیزه است که درصدد صورت دادن این موارد باشد:

- طرح جنایت فردی یا دسته‌جمعی با هدف وحشت‌آفرینی عمومی؛
 - مصدوم کردن مردم و به مخاطره افکندن جان، شرف، آزادی، امنیت و حقوق آنها؛
 - در معرض خطر قرار دادن محیط‌زیست، امکانات شهری، اموال عمومی یا خصوصی؛
 - اشغال اماکن عمومی و خصوصی؛
 - به خطر انداختن وضعیت منابع ملی یا امکانات بین‌المللی؛
 - به خطر انداختن تمامیت ارضی، وحدت سیاسی و یا حاکمیت دولت‌های مستقل؛
- جرم تروریستی نیز عبارت است از «هرگونه عمل در آغاز کردن، مشارکت ورزیدن یا اجرای عملیات تروریستی در هر یک از کشورهای متعاهد بر ضد شهروندان، دولتمردان، تأسیسات یا منافعشان یا اماکن متعلق به دولت‌های خارجی یا شهروندان بیگانه که مقیم دول متعاهدند، در صورتی که عمل و جرم مذکور طبق قانون داخلی کشور متعاهد قابل مجازات باشد» (بزرگمهری، ۱۳۸۸، ۴۶-۴۵). از سوی دیگر، سازمان کنفرانس اسلامی در بند هشت اعلامیه کوالالامپور، که در اجلاس فوق‌العاده وزرای امور خارجه کشورهای عضو کنفرانس اسلامی در آوریل ۲۰۰۲ ارائه شد، بر موضع اصولی خود در زمینه مشروعیت مقاومت در مقابل تجاوز بیگانه و مبارزات ملل مستعمره یا اشغالگری بیگانه برای آزادسازی ملی و حق تعیین سرنوشت در چارچوب حقوق بین‌الملل و منشور ملل متحد اصرار ورزیده است. در این بند، سازمان کنفرانس اسلامی مجدداً اهمیت فوریت دستیابی به توافقی بین‌المللی را، برای تعریف تروریسم و تمایز آن از مبارزات مشروع، یادآور شده است (همان، ۵۱). بنابراین، تعریف سازمان کنفرانس